
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XIX (2022), №2
„Filozoficzne wyzwania XXI wieku”, red. Leszek Gawor
s. 15-24
doi: 10.36121/pbalcerak.19.2022.2.015

Paweł Balcerak
(Uniwersytet Rzeszowski)
ORCID 0000 0002 4009 1432

Język jako narzędzie opresji

Streszczenie: jednym z popularnych obiektów zainteresowania we współczesnych badaniach nad relacjami międzykulturowymi jest zagadnienie dominacji kulturowej. W badaniach tych język jest często postrzegany jako narzędzie opresji i podporządkowania. W niniejszym pracy przyjrzymy się opresji językowej w różnych jej wymiarach. Spróbujemy odpowiedzieć na pytanie jaka jest jej motywacja. Następnie porównamy przejawy tego zjawiska, jako płaszczyznę konfrontacji używając typologii funkcji języka autorstwa Romana Jacobsona. Postawimy pytanie, która funkcja języka jest prymarna i kiedy dane zjawisko jest przejawem opresji językowej, a kiedy jest konsekwencją roli jaką język odgrywa w kulturze?

Słowa kluczowe: opresja językowa, komunikacja międzykulturowa, lingwicyzm

Language as a tool of oppression

Annotation: One of the popular objects of interest in contemporary research on cross-cultural relations is the issue of cultural dominance. In these studies, language is often seen as an instrument of oppression and subordination. In this paper we will look at linguistic oppression in its various dimensions. We will try to answer the question what is its motivation. Subsequently, we will compare the manifestations of this phenomenon, using Roman Jacobson's typology of language functions as a platform for confrontation. We will ask the question: which function of language is primary and when is a given phenomenon a manifestation of linguistic oppression, and when is it a consequence of the role that language plays in culture?

Keywords: language oppression, cross-culture communication, linguisticism

Wstęp

W ostatnim czasie znaczące zainteresowanie w obrębie badań relacji międzykulturowych wzbudził problem dominacji kulturowej. W badaniach nad tym zjawiskiem język bywa postrzegany jako medium opresji i podporządkowania. Głównym, ale nie jedynym przejawem opresji językowej jest tak zwane zjawisko wymazywania (ang. *erasure*), polegające na usuwaniu języka lub jego elementów z użycia w danej grupie

społeczno-kulturowej. Niniejsza praca podejmie próbę odpowiedzi na pytanie, kiedy zmiany w obrębie języka są przejawem wspomnianego zjawiska, a kiedy są wynikiem naturalnych procesów językowych. Efektem pracy ma być zaproponowanie możliwie jednoznaczного kryterium pozwalającego na rozpoznanie opresyjnego użycia języka.

W celu uzyskania odpowiedzi będziemy postępować w następujący sposób. Przedstawione zostaną podstawowe dla rozważań kategorie opresji językowej i dyskryminacji językowej. Następnie przeanalizowane zostaną motywacje stojące za wymuszonymi zmianami w sposobie użycia języka i stosowaniem opresji językowej. Po tej części pracy nastąpi przedstawienie przykładów możliwej opresji językowej we współczesnej kulturze. Pracę zakończy próba ustalenia kryterium odróżnienia naturalnych zmian języka od zmian wymuszonych/opresyjnych. Wcześniej przedstawione przykłady zostaną przeanalizowane z perspektywy zaproponowanego kryterium. Płaszczyzną konfrontacji będzie typologia funkcji języka autorstwa Romana Jacobsona. Postawimy pytanie, która funkcja języka jest prymarna i kiedy dane zjawisko jest przejawem opresji językowej, a kiedy jest konsekwencją roli jaką język odgrywa w kulturze?

1. Czym jest i skąd bierze się opresja językowa

Kategoria lingwicyzmu została zaproponowana przez Tove Skutnabb-Kangas w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku¹. Lingwicyzm jest formą dyskryminacji podobną do rasizmu czy seksizmu, bazującą na uprzedzeniach związanych z używanym językiem. Opresja językowa jest formą dominacji podobną do dominacji społecznej ze względu na kolor skóry czy narodowość. W tym rozumieniu opresja językowa jest jednym z przejawów lingwicyzmu. Zdaniem Geralda Roche'a opresja językowa jest najbardziej brutalną formą dyskryminacji ze względu na język, gdyż ma na celu wprowadzenie przymusowych zmian w kulturze poprzez usunięcie elementów języka². Działanie polegające na usuwaniu elementów języka z kultury nosi w literaturze nazwę wymazywania (ang. *erasure*). Kategoria ta jest stosowana w badaniach imperialistycznych i kolonialnych praktyk względem mniejszościowych populacji. Stosując strategię wymazywania, grupy ludzi bywały wyciszane, ich historia zapominana, a odmierność zamazywana³.

Opresja językowa bywa definiowana jako „wymuszenie utraty języka poprzez fizyczny, psychiczny, społeczny lub duchowy przymus”⁴. Taka definicja opresji językowej wydaje się jednak za wąska. Można sobie wyobrazić sytuację w której poprzez przymus próbuje się wymusić nie utratę języka, ale wprowadzenie nowych form wypowiedzania się. Stworzenie swoistej nowomowy odpowiadającej aktualnym interesom dominującej grupy społecznej mogącej wywierać tego typu naciski. Z tego powodu w niniejszej pracy przez opresję językową będziemy rozumieć: przymuszenie do stoso-

¹ Zob. Tove Skutnabb-Kangas, *Linguicism*, [w:] *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, red. Carol A. Chappelle, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781405198431.wbeal1460> (dostęp 20.09.2021).

² Zob. Gerald Roche, *Articulating language oppression: colonialism, coloniality and the erasure of Tibet's minority languages*, „Patterns of Prejudice”, 2019, vol.53, no. 5, 487-514.

³ Zob. Aileen Moreton-Robinson, *Sovereign Subjects: Indigenous Sovereignty Matters*, Sydney: Allen and Unwin, 2007; Audra Simpson, *Mohawk Interruptus: Political Life across the Borders of Settler States*, Durham: Duke University Press, 2014.

⁴ Zob. G. Roche, dz.cyt., s. 487.

wania lub odstąpienia od stosowania, pewnych form wypowiedania się, w celu realizacji interesu określonej grupy.

Na temat motywacji tego typu działania można jedynie spekulować. Wydaje się jednak, że teoretyczną podstawą tego typu działań jest lingwistyczna hipoteza Sapira-Whorfa⁵. Mówi ona, że używany język i sposób w jaki pozwala on reprezentować świat wpływa na sposób w jaki możemy o tym świecie myśleć. Procesy poznawcze i percepcyjne są zależne od płaszczyzny reprezentacji rzeczywistości, a płaszczyzną tą jest język. Z tego powodu świat postrzegany przez użytkownika jednego języka różni się od tego, który postrzega użytkownik innego języka. Z tych różnic poznawczych wywodzą się różnice w zachowaniu. Dlatego kontrola nad taką płaszczyzną reprezentacji rzeczywistości jaką jest język pozwala kontrolować zachowanie jednostek i całych grup społecznych.

2. Przykład opresji językowej – Chiny

W mitologii greckiej występuje postać Prokrusta. Jest on rozbójnikiem, który miał zwyczaj porwane ofiary kłaść na łóżku i jeśli ofiara była zbyt wysoka ucinąć jej wystające poza łóżko części ciała. Jeśli natomiast ofiara była zbyt niska rozciągał on ją tak, aby pasowała do łóżka. Korzystając z tego mitologicznego motywu Stanisław Lem w powieści *Eden* wprowadził termin „prokrustyka”. Mianem tym określa się działanie mające na celu dopasowanie jednostki do ogólnie ustalonych wzorców społecznych. Tego typu działania są często stosowane przez ustroje totalitarne i autorytarne. Gerald Roche, zapewne nie znając Lemowskiego terminu prokrustyka, posługuje się mitem o Prokruście do zobrazowania działań rządu chińskiego w stosunku do obywateli używających języków mniejszości etnicznych⁶. Zdaniem Roche’a Chińska Republika Ludowa (ChRL) stosuje kolonialne praktyki próbując uczynić dominującą liczebnie społeczność ludu Han wzorcową i dopasować do niej wszystkie 55 oficjalnie rozpoznawanych mniejszości (*shaoshu minzu*). Wymazanie mniejszości ma nastąpić przez wymazanie ich języka, historii, tradycji i tożsamości kulturowej.

Aby w pełni zrozumieć sytuację mniejszości w Chinach niezbędne jest scharakteryzowanie specyficznej sytuacji tamtejszej ludności. Oficjalnie w Chinach żyje 56 grup etnicznych, na które badacze europejscy patrzą przez pryzmat kategorii narodowości. Niektórzy badacze, np. Frank Dikötter, zwracają uwagę, że kategoria narodowości nie jest tu odpowiednia i proponują zastąpienie jej terminem „lud” (*Volk*)⁷. Minzu podobnie jak ludy wyobrażane są jako językowo homogeniczne i to wyobrażenie leży u podstaw chińskiej strategii wymazywania⁸. Nie może być to jednak bardziej błędne stanowisko. Badacze rozpoznają 302 języki używane w obrębie tych 56 mniejszości, z czego 130 jest oficjalnie uznawane przez chińskie instytucje państwowe. David Bradley zauważa, że

⁵ Zob. Edward Sapir, *Kultura, język, osobowość*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978; Andrzej Klimczuk, *Hipoteza Sapira-Whorfa – przegląd argumentów zwolenników i przeciwników*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 2019, 1 (3), s. 165–181.

⁶ Zob. G. Roche, dz.cyt., s. 493.

⁷ Zob. Frank Dikötter, *The Discourse of Race in Modern China*, New York and Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 61.

⁸ David Bradley, Maya Bradley, *Language policy and language maintenance: Yi in China*, [w:] *Language Endangerment and Language Maintenance: An Active Approach*, red. D. Bradley, M. Bradley, London: Routledge Curzon, 2002, 77–97.

gdyby tę samą logikę przenieść na europejski grunt musielibyśmy mówić o jednej narodowości germańskiej, jednej słowiańskiej itp. Przykładowo Mongołowie są rozpoznawani jako jedna z mniejszości pomimo faktu, że ta grupa etniczna mówi przynajmniej sześcioma różnymi językami. Jeden z używanych przez tę mniejszość języków został wyznaczony jako standardowy (*Chakhar Mongolian*), ten standardowy mongolski ma zastąpić pozostałe używane w rejonie Mongolii Wewnętrznej języki. W ten sposób Standardowy Mongolski staje się językiem, który ma zastąpić języki mniejszości tego regionu, nawet te, które nie są etnicznie mongolskie (np. Evenki)⁹.

Jednocześnie można zaobserwować zwrot wśród użytkowników standardowego mongolskiego w kierunku putonghua. Putonghua to termin, który można przełożyć jako „wspólna mowa”, tak nazywany jest oficjalny standardowy język chiński. Można więc powiedzieć, że w czasie kiedy języki lokalnych mniejszości są zastępowane przez standardowy mongolski, ten jest wymazywany przez dominujący w makro skali standardowy język chiński¹⁰. Tzw. „chiński” jest często postrzegany jako pojedynczy język, nie ma nic bardziej mylnego. Etniczna większość narodu chińskiego pochodząca z ludności Han mówi wieloma wzajemnie niezrozumiałymi językami. Języki te bywają opisane jako tak różne, jak dwa dowolne języki europejskie¹¹. Wzajemne możliwości zrozumienia użytkowników dwóch języków z grupy, tego co z braku lepszej nazwy określamy, języków chińskich można porównać do zrozumiałości języka włoskiego dla Francuza. Dla ludności chińskiej wywodzącej się z ludu Han państwo oferuje tylko jeden wspólny język - jest on promowany w edukacji, instytucjach państwowych i masmediach - putonghua. Co ciekawe, język ten nie jest lokalnie występującym dialektem używanym przez którąś grupę ludności Han, jest on całkowicie sztucznym tworem. Ten język, który stał się głównym językiem najliczniejszego narodu świata, jeszcze w 1949 roku posiadał tylko jednego użytkownika¹².

Jawi się nam następujący obraz, państwo rozpoznaje wąską grupę języków mniejszości etnicznych, zastępują one wtedy nierozpoznawane języki danej grupy etnicznej. Ale nawet te oficjalnie rozpoznawane wydają się drugorzędne względem wspólnego narodowego języka putonghua, co oznacza, że nawet te rozpoznawane przez chińskie instytucje języki są poddawane procesowi stopniowej transformacji i ewentualnego zastąpienia przez wspólny język chiński. Jeśli spojrzeć na bogactwo lokalnych społeczności i języków jakie używają przez pryzmat 56 oficjalnie rozpoznawanych mniejszości (minzu), to wyłania się obraz 3 stopniowej hierarchii: 1) na samym dole znajdują się oficjalnie nie uznawane języki używane zarówno przez mniejszości etniczne, jak i obywateli wywodzących się z ludu Han; 2) piętro wyżej znajdują się oficjalnie uznawane języki mniejszości; 3) na szczycie tej hierarchii znajduje się powszechny język narodowy.

Z miejsca putonghua w hierarchii języków używanych w Chińskiej Republice Ludowej wynika szereg przywilejów, których nie posiadają użytkownicy żadnego innego oficjalnie rozpoznawanego języka. Pomimo, że konstytucja ChRL gwarantuje równość ze względu na używany język, to putonghua jest jedynym językiem wymie-

⁹ G. Roche, cyt. wyd., s. 494.

¹⁰ Uradyn E. Bulag, *Mongolian ethnicity and linguistic anxiety in China*, „American Anthropologist”, vol. 105, no. 4, 2003, 753–763.

¹¹ Margaret Mian Yan, *Introduction to Chinese Dialectology*, Munich: Lincom Europa, 2006.

¹² G. Roche, dz.cyt., s. 495.

nianym w chińskim prawodawstwie dotyczącym kwestii językowych¹³. Co więcej, putonghua jest jedynym językiem, którego użycie jest wymagane w niektórych sytuacjach. Konieczność używania tego języka jest starannie kontrolowana przez rząd. Niemalże cały proces edukacji odbywa się wyłącznie w standardowym Chińskim. Dziennikarze i pracownicy mediów są szczególnie kontrolowani i dba się o poprawność używanego przez nich języka. Regularnie realizowane są rządowe programy mające na celu kontrolę czystości języka poprzez eliminowanie obcych zapożyczeń. Obywatele chińscy są segregowani ze względu na kompetencję językową w putonghua, która jest mierzona w standaryzowanym narodowym teście. Wynik tego testu decyduje o możliwościach edukacyjnych i zawodowych zdającego.

3. Przykład opresji językowej – płęć w języku

Relacja między językiem, a płęcią jest realizowana na wielu poziomach. Może być rozpatrywana zarówno na poziomie struktury języka, jak i jego pragmatyki. Wszystkie te aspekty doczekały się obszernego omówienia w literaturze. Są one tematem modnym i społecznie ważkim z powodu kontrowersyjności i społecznej istotności niektórych tez. Poniżej skupimy się na pewnych aspektach z grona tych zagadnień, mianowicie: problemie językowej asymetrii rodzajowo-płciowej oraz utrwalaniu i reprodukowaniu uprzedzeń względem płęci w języku. Bazą rozważań będzie dyskusja w obrębie zagadnienia feminatywów oraz rola i postulowane zmiany w rodzajnikach płęciowych obecnych w niektórych językach. Tematy te są szeroko omawiane i dyskutowane zarówno w literaturze naukowej różnych dziedzin (od lingwistyki po filozofię), ale również w dialogu społecznym, a nawet w publicznych wystąpieniach polityków.

W literaturze można spotkać się z opinią wyrażającą myśl, że język jest najpotężniejszym narzędziem, przy użyciu którego uprzedzenia względem płęci są powielane i reprodukowane¹⁴. Zdaniem autorów prezentujących tę opinię istnieją dwa źródła tego stanu rzeczy. Po pierwsze, treść stereotypów kulturowych przypisujących określone cechy osobnikom danej płęci – kobiety są troskliwe i emocjonalne, mężczyźni sprawczy i asertywni – jest reprodukowana w leksykonach języków używanych do codziennej komunikacji. Treść tych stereotypów nie jest jednak neutralna aksjologicznie, mają one odzwierciedlać asymetrię roli kulturowej, a co za tym idzie statusu i funkcji poszczególnych płęci. Ponieważ język nie tylko odzwierciedla stereotypy, ale wpływa również na zachowanie i procesy poznawcze podmiotu, wypowiedzi realizujące stereotypy kulturowe przyczyniają się do powielania i umacniania przekonań o różnicach między płęciami.

Po drugie, autorzy ci uważają, że większość języków posiada niewypowiedzianą normę odzwierciedloną w strukturze i pragmatyce języka, zgodnie z którą prototypowy człowiek jest osobnikiem płęci męskiej. Aby lepiej zobrazować w jaki sposób płęć wpływa na syntaktykę języka naturalnego, powielając uprzedzenia względem płęci proponuje się trzy typy języków: 1) bezrodzajowe (*genderless*); 2) naturalno-rodzajowe (*natural gender*); 3) gramatyczno-rodzajowe (*gramatic gender*)¹⁵. Języki bezrodzajowe

¹³ Tamże, s. 496.

¹⁴ M. Menegatti, M. Rubini, *Gender Bias and Sexism in Language*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.470> (dostęp 28.09.2021).

¹⁵ D. Stahlberg, S. Sczesny, F. Braun, *Name your favourite musician: Effects of masculine generics and of*

posiadają co prawda słowa reprezentujące osoby różnej płci – takie jak „matka” i „ojciec” – jest to jednak jedyny sposób w jaki płeć jest wyrażona w tych językach. Przykładem języka bezrodzajowego jest język fiński, nie występuje tam rodzaj gramatyczny dla rzeczowników, ani zaimków osobowych. W językach naturalno-rodzajowych nie występuje gramatyczna forma wyrażen specyficzna dla konkretnej płci. Do wyrażenia rodzaju używa się określników w postaci zaimków. Przykładem języka neutralno-rodzajowego jest język angielski. W ostatnim typie języków wszystkie rzeczowniki mają określony rodzaj gramatyczny mający odwzorować charakter ich desygnatów, może on być męski, żeński i nijaki. Przykładem takiego języka jest język polski, w którym „las” jest rodzaju męskiego, ale „góra” rodzaju żeńskiego.

Wspomniani autorzy uważają, że w językach trzeciego typu reguły syntaktyczne funkcjonują w taki sposób, że rzeczowniki rodzaju żeńskiego są wyprowadzane z właściwego rzeczownika rodzaju męskiego i to ten drugi jest uważany za podstawowy. Przykładowo w języku polskim słowo w rodzaju żeńskim „lekarz” jest pochodną rzeczownika „lekarz” w rodzaju męskim¹⁶. Co ma utrwalac stereotypy o prymarności jednej z płci przed drugą. Zwraca się uwagę, że ludzie postrzegają stereotypy odnośnie płci zawarte w języku jako normatywne i odtwarzają je wyłącznie przestrzegając reguł komunikacji¹⁷. Z tego powodu zabiegi językowe promujące używanie neutralnych rodzajowo zwrotów, są proponowane jako podstawowy sposób usuwania uprzedzeń płciowych z języka. Przykładem takiego zabiegu w języku polskim jest *splitting*. Polega on na łączeniu form męskich i żeńskich i ma być antidotum na asymetrii płci w języku. Zamiast kwantyfikator w rodzaju męskim „każdy” pisze się „każdy/każda”, zamiast rzeczownika sędziów pisze się „sędzin/sędziów”. Podobnie jak wprowadzenie feminitywów dla każdego rzeczownika występującego w rodzaju męskim, zabieg ten ma realizować ideę symetryzowania płci w języku. Można zapytać jaki efekt faktycznie osiąga się stosując ten zabieg, czy jest to maskowanie uprzedzeń, maskowanie różnic, czy wręcz podkreślanie binarności płci. Odpowiedź na to pytanie jest trudna i wymaga uwzględnienia dłuższej perspektywy czasowej i tła kulturowego konkretnego języka¹⁸. W innych językach, w których występują określniki rodzajowe w postaci zaimków płciowych promuje się używanie tych neutralnych płciowo. Jeśli taki nie istnieje, proponuje się wprowadzenie odpowiedniego. Taka sytuacja miała miejsce w języku szwedzkim do którego wprowadzono neutralny zaimek rodzajowy *hen*¹⁹. Podobnie jak w przypadku *splittingu* zabiegi te będą różnie postrzegane. Jedni będą w nich widzieć przejaw walki z opresją językową wymuszającą pewien sposób mówienia o rzeczywistości, umniejszający roli jednej z płci lub podkreślający nieuzasadnione podziały. Inni, wręcz przeciwnie, będą tego rodzaju zabieg postrzegać jako opresję językową fałszująca rzeczywistość i mającą na celu stworzenie nowego sposobu jej postrzegania.

their alternatives in German, „Journal of Language and Social Psychology”, 2001, 20, 464–469.

¹⁶ M. Menegatti, M. Rubini, *Gender Bias and Sexism in Language*, dz.cyt.

¹⁷ S.H. Ng, *Language-based discrimination: Blatant and subtle forms*, „Journal of Language and Social Psychology”, 2007, 26, 106–122.

¹⁸ E. Woźniak, *Język a emancypacja, feminizm, gender*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LX, 2014, 295–312.

¹⁹ H. P. Vergoossen, Ph. Pärnamets, E. A. Renström, M. Gustafsson Sendén, *Are New Gender-Neutral Pronouns Difficult to Process in Reading? The Case of Hen in SWEDISH*, „Front. Psychology”, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.574356> (dostęp 28.09.2021).

4. Kryterium odróżnienia

Dotychczas scharakteryzowaliśmy zjawisko opresji językowej i opisaliśmy dwa potencjalne przypadki tego zjawiska. Opisane kryterium nie jest jednoznaczne i wymaga uszczegółowienia. Powyższe przykłady, zwłaszcza ten dotyczący płci w języku, sprawiają trudność w jednoznacznej interpretacji. Powszechna jest różnica zdań, co do tego kiedy jest to przejaw opresji językowej, a kiedy naturalny proces zachodzący w języku. Co więcej, te same sytuacje różnie są interpretowane przez różnych ludzi. Dlatego w tej części pracy spróbujemy ustalić płaszczyznę oceny i podać możliwie jednoznaczne kryterium. Jako że mamy do czynienia ze zjawiskiem dotyczącym społeczno-kulturowego wymiaru języka wątpliwe jest, aby kryterium to mogło mieć wymiar absolutny. Tak jak w logice klasycznej tautologie posiadają bezwzględnie obowiązujące kryterium. Będzie to raczej rodzaj heurystyki ułatwiającej selekcję, zwrócenie uwagi na tę część faktów, która odróżnia sytuację opresji językowej od innych zmian w języku.

Opresja językowa, zgodnie z wcześniejszą charakterystyką, jest działaniem mającym na celu wywołanie zmiany w podmiocie poprzez zmianę języka, którym ten się posługuje. Jest to więc działanie, w którym jedna z funkcji języka zostaje wysunięta przed inne, dlatego do naszej analizy niezbędne będzie zaproponowanie jakiejś typologii funkcji języka. Posłużymy się klasycznym podziałem zaproponowanym przez językoznawcę rosyjskiego pochodzenia Romana Jacobsona²⁰. Wspomniany autor wyróżnia następujące funkcje wypowiedzi, każdą związaną z wyeksponowaniem innego elementu procesu komunikacji:

- 1) Funkcję ekspresywną – jest to ta część wypowiedzi, która polega na zastosowaniu środków językowych w celu wyrażenia stanów wewnętrznych nadawcy komunikatu (emocji, postaw, ocen, itp.);
- 1) Funkcję impresywną – tę funkcję charakteryzuje intencja wpłynięcia na odbiorcę, wpływ ten może się realizować w nakłonieniu do podjęcia pewnych działań, zmianie postawy bądź opinii odbiorcy, itp.;
- 2) Funkcja informacyjna – ta część funkcji wypowiedzi jest nastawiona na prezentację stanu rzeczywistości takiego jaki jest on postrzegany przez nadawcę;
- 3) Funkcja poetycka – jest to funkcja wypowiedzi związana ze sposobem organizacji komunikatu, sama organizacja komunikatu może być różna w zależności od oczekiwanego efektu (np. wywołanie pozytywnego, bądź negatywnego wrażenia);
- 4) Funkcja fatyczna – jest to funkcja nastawiona na sprawdzenie istnienia, utworzenie i podtrzymanie kanału komunikacji, są to np. zwroty służące do zwrócenia uwagi i rozpoczęcia komunikacji (np. „halo” na początku rozmowy telefonicznej);
- 5) Funkcja metajęzykowa – pozwala na przekazywanie w języku informacji o samym języku (np. czym innym jest użycie słowa „kot” kiedy mówimy o zwierzęciu, a czym innym kiedy mówimy o samym tym słowie).

Każda wypowiedź języka naturalnego będzie posiadała dominującą funkcję. Przykładowo w poezji, gdzie nacisk jest położony na komunikat sam w sobie, dominująca jest funkcja poetycka. Naturą języka jest realizowanie wszystkich powyższych

²⁰ Roman Jakobson, *Closing Statements: Linguistics and Poetics*, w: Thomas A. Sebeok, *Style In Language*, Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1960, s. 350-377.

funkcji, natomiast można zapytać które funkcje są związane z powyżej zdefiniowanym procesem opresji językowej.

Wprowadzona wcześniej w tym artykule definicja opresji językowej mówi, że jest to: przymuszenie do stosowania lub odstąpienia od stosowania pewnych form wypowiedzania się, w celu realizacji interesu określonej grupy. Wymuszenie używania lub uniemożliwienie używania jakichś elementów języka, to wyraźny przykład realizacji funkcji impresywnej. Oczywiście można wyobrazić sobie takie sytuacje, w których funkcja impresywna języka jest stosowana, ale nie można mówić o sytuacji opresji językowej. Jest tak, kiedy opiekun próbuje wpłynąć na dziecko tak, aby wyrażało się w pewien sposób, np. dochowując norm społecznych w pewnej sytuacji. Co odróżnia te dwie sytuacje zastosowania funkcji impresywnej języka? Można odwołać się do intencji komunikacji, ale można też wskazać na kryterium związane z realizacją opisanych funkcji języka. Jeśli zmiana sposobu użycia języka nie prowadzi do polepszenia możliwości komunikacyjnych, a jest podyktowana dostosowaniem języka do realizacji funkcji impresywnej, to zmiana ta jest charakterystyczna dla zjawiska opresji językowej.

Analizując wcześniejsze przykłady z perspektywy tego kryterium możemy powiedzieć, że sytuacja języków mniejszości etnicznych w Chinach spełnia wyżej opisane kryterium. Co do motywów działań rządowych związanych z językami mniejszości etnicznych w Chinach można oczywiście jedynie spekulować, ale wydaje się, że często nie są one podyktowane polepszeniem zdolności komunikacyjnych obywateli, a raczej chęcią kontrolowania sposobu opisu świata, tradycji i przekazu historycznego.

W przypadku relacji język-płeć. Brak feminitywów w języku polskim można uznać za spełniający kryteria opresji językowej. Zwłaszcza, że w okresie międzywojennym badaczom i specjalistom w zakresie języka polskiego wydawało się oczywiste, że żeńsko rodzajowe nazwy mają w języku takie samo miejsce jak nazwy męsko rodzajowe. Było to podyktowane wkroczeniem kobiet do sfery życia publicznego wcześniej dla nich niedostępnych, uzyskaniem wyższego wykształcenia i wykonywania funkcji uprzednio zarezerwowanych dla mężczyzn. Co ciekawe, maskulinizacja języka polskiego rozpoczęła się w latach 40. XX wieku i była wyrazem emancypacji kobiet popieranym przez ówczesne środowiska feministyczne²¹. Nie jest w takim razie opresją językową wprowadzanie pewnych form do języka polskiego, ale taką opresją wydaje się wprowadzenie rodzajnika „hen” do języka szwedzkiego. Rodzajnik ten nie wydaje się w żaden sposób poprawiać możliwości komunikacyjnych użytkownika, a wręcz przeciwnie. Można sobie wyobrazić sytuację, kiedy państwowe służby porządkowe poszukują pewnej osoby, ale w opisie tej osoby używa się nieokreślonego zaimka „hen”. Taki opis będzie informacyjnie słabszy od opisu z użyciem zaimka określonego. Domena desygnatów dla zaimka męskiego „han” jest siłą rzeczy węższa niż dla bezrodzajowego „hen”.

Zakończenie

W naturze języka leży rozwój. Niekiedy jest jednak tak, że zmiany w nim są indukowane w celu innym niż realizacja potrzeb komunikacyjnych użytkowników. W niniejszym artykule próbowaliśmy odpowiedzieć na pytanie, kiedy można powiedzieć, że zmiany w obrębie języka posiadają opresyjny charakter. W tym celu przeanalizowa-

²¹ E. Woźniak, *Język a emancypacja, feminizm*, dz.cyt., s. 308.

liśmy przykłady potencjalnych przejawów opresji językowej. Następnie, umiejscowiliśmy zjawisko opresji językowej w kontekście procesu komunikacji i jej funkcji. Rezultatem jest kryterium opresji językowej stanowiące, że: opresja językowa to taka zmiana w obrębie użycia języka, która nie jest podyktowana poprawą możliwości informacyjnych języka, a jej głównym motywem jest chęć spowodowania zmiany zachowania użytkowników języka w celu realizacji partykularnego interesu innej grupy użytkowników języka.

Powyższa charakterystyka opresji językowej nie oznacza, że użytkownik języka nie może stosować szczególnych indywidualnych form językowych. Każdy pojedynczy człowiek posiada wolność do wyrażania się o świecie i o sobie w sposób jaki tej osobie odpowiada i jaki reprezentuje jego przekonania i interesy. Zwraca się tu jedynie uwagę na to, że w sytuacji komunikacji interpersonalnej i masowej nadrzędnym celem komunikacji jest realizacja funkcji informacyjnej. Jeśli chcemy być zrozumiani musimy stosować się do reguł gry znanych wszystkim uczestnikom. W przeciwnym razie „psujemy” proces komunikacji i wprowadzamy chaos komunikacyjny. Niestety wydaje się, że bardzo często taki chaos jest właśnie celem i pomaga w realizacji niektórych indywidualnych celów. W myśl zasady dziel i rządź, jeśli chce się uniemożliwić współpracę trzeba odebrać płaszczyznę porozumienia.

REFERENCES

- Bradley D., Bradley M., *Language policy and language maintenance: Yi in China*, [w:] *Language Endangerment and Language Maintenance: An Active Approach*, red. D. Bradley, M. Bradley, London: Routledge Curzon, 2002, 77–97.
- Bulag Uradyn E., *Mongolian ethnicity and linguistic anxiety in China*, „*American Anthropologist*”, vol. 105, no. 4, 2003, 753–763.
- Dikötter F., *The Discourse of Race in Modern China, revd 2nd edn*, New York and Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Jacobson R., *Closing Statements: Linguistics and Poetics*, [w:] Thomas A. Sebeok, *Style In Language*, Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1960, s. 350–377.
- Klimczuk A., *Hipoteza Sapira-Whorfa – przegląd argumentów zwolenników i przeciwników*, „*Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*”, 2019, 1 (3), s. 165–181.
- Menegatti M., Rubini M., *Gender Bias and Sexism in Language*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.470> (dostęp 28.09.2021).
- Mian Yan M., *Introduction to Chinese Dialectology*, Munich: Lincom Europa, 2006.
- Moreton-Robinson A., *Sovereign Subjects: Indigenous Sovereignty Matters*, Sydney: Allen and Unwin, 2007.
- Ng S.H., *Language-based discrimination: Blatant and subtle forms*, „*Journal of Language and Social Psychology*”, 2007, 26, 106–122.
- Roche G., *Articulating language oppression: colonialism, colonality and the erasure of Tibet’s minority languages*, „*Patterns of Prejudice*”, 2019, vol.53, no. 5, 487–514.
- Sapir E., *Kultura, język, osobowość*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
- Simpson A., *Mohawk Interruptus: Political Life across the Borders of Settler States*, Durham: Duke University Press, 2014.
- Skutnabb-Kangas T., *Linguicism*, w: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, red. C. A. Chappelle, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781405198431.wbeal1460> (dostęp 20.09.2021).

Stahlberg D., Szesny S., Braun F., *Name your favourite musician: Effects of masculine generics and of their alternatives in German*, "Journal of Language and Social Psychology", 2001, 20, 464-469.

Vergoossen H. P., Pärnamets Ph., Renström E. A., Gustafsson Sendén M., *Are New Gender-Neutral Pronouns Difficult to Process in Reading? The Case of Hen in SWEDISH*, "Front. Psychology", <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.574356> (dostęp 28.09.2021).

Woźniak E., *Język a emancypacja, feminizm, gender*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LX, 2014, 295-312.

